

VAKFIYELERDE BİNALARIN TAMİRATI İLE İLGİLİ ŞARTLAR VE BUNLARA UYULMASI

Ömür BAKİREK

Vakıfların hukukî, iktisadî, sosyal ve dinî yönleri incelenirken bu tesislerin XIII. yüzyıldan itibaren mimari eserlerimizin kuruluşlarında önemli rol oynadıkları, mimarlara ilham ve yön verdikleri sık sık belirtilmiştir¹. Ancak, sosyal hizmetler için vaktedilen binaların yapıtlarını takip eden yıllarda ayakta kalabilmelerinde vakıf malı oluşlarının olumlu etkisi üzerinde az durulmuştur².

Vakıflarda amaç, kamu hizmetlerine yöneltilmiş olan tesisin uzun yıllar devam edebilmesi olduğuna göre, bu hizmetlerin yerine getirileceği vakıf binaların korunmaları da vâkıfın önde gelen arzusudur. Bu bakımdan vakfiyelerde tesisin gelir kaynakları etraflı şekilde tasvir ve tespit edildikten sonra, gelirlerin sarfına, vakfın nitelik ve amacına, yönetim ve işleyiş şekline ait esaslar arasına binaların devamlı tamir ve bakımını öngören şartlar da konmuştur. Vakfiyelere ilâve edilen bu şartlar ve şartların değişmezliği için alınan tedbirler sayesinde vakıf malı, dolayısıyla da sahipli, gayrimenkûl eserler, orijinal özelliklerinin bir kısmını kaybetseler dahi, zamanımıza kadar gelebilmişler, vakıf malı olmıyanlar ise sahipsizlik nedeniyle yeteri kadar korunamamışlardır³.

Vakıf malı oluşlarının eserlerin yasantularına ne gibi etkileri olduğunu araştırmak amacıyla yapılan bu çalışmanın ilk kısmında XIII. ve XVIII. yüzyıllar arasında düzenlenen vakfiyelerden şimdiye kadar tercüme edilerek

yayınlanan bir kısmı örnekleme için kullanılarak XIII. ve XIV. yüzyıl vakfiyeleri ve XV. yüzyıldan itibaren hazırlanan vakfiyelerdeki tamiratla ilgili şartlar incelenmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında ise vakfiyelerdeki bu şartlara nasıl uyulduğunu ve ileriki yıllardaki uygulamaları açıklayabilecek bazı arşiv vesikaları üzerinde durulmuştur.

1) Kunter, H. B., «Türk-İslâm eserlerine vücut veren manevî amiller», *Vakıflar Dergisi*, VIII., Ankara, 1969, s. 9-13; Ayrıca bu konuda *Vakıflar Dergisi*'nin birinci sayısından itibaren F. Köprülü, A. H. Berki, H. B. Kunter tarafından yayınlanmış çeşitli makaleler mevcuttur.

2) Kunter, H. B., «Türk Abidelerinin idare, muhafaza, bakım ve onarımı mevzuunda tatbik edilmiş olan esaslar», *I. Türk Sanatları Kongresi*, Ankara, 1959, Kongreye sunulan Tebliğler, Ankara, 1962, s. 263-267; konuya ilk defa dikkati çekmiştir.

3) Mumcu, A., «Eski Eserler Hukuku ve Türkiye», *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt XXVI Sayı 3-4 Ankara 1969, s. 66-67; 1869 tarihli ilk *Asar-ı Atika* nizamnamesi yapılıncaya kadar eski eserlerin hukukî durumları tamamen Fıkıh eserlerine terk edilmişti, Fıkıh hükümlerine göre taşınmaz eserler ya vakıflara, ya özel kişilere veya devlete aittir. Mevad arazi üzerinde bulunan taşınmaz mallardan da, o arazi ihya yoluyla iktisab edilmemişse, herkes faydalanabilir. Bu hallerde eski eserler için pek elverişsiz bir durum ortaya çıkmaktadır :

a) Taşınmaz eski eser Devlete ya da özel kişilere ait olursa, onların bu mallar üzerinde her türlü tasarruf hakları vardır.

b) Mevad arazi üzerinde ve kimseye ait olmıyan taşınmaz eski eserler rahatça sökülür bozulabilir.

c) Yalnız vakıf mallar kısmen iyi durumdadır. İslâm vakıflarına ait binaların bakımı, korunması, vakfın elindeki maddî imkânların devamı süresince garantiye alınmış sayılabilir.

XIII. ve XIV. YÜZYIL VAKFIYE LERİ :

XIII. ve XIV. yüzyıllarda tesis edilen vakıflara ait vakfiyelerin az bir kısmı zamanımıza kadar gelebilmiş, bunların da bazıları neşredilmiştir. Mevcut örneklerde vakfedilen binaların tamiri ile ilgili şartların bulunuşu, binaların korunması ve devamlı olarak kullanılabilmeleri için erken devirden itibaren tedbirlerin alındığına işaret etmektedir. Bunu en erken, Sivas'ta 614 H/1217 M. tarihinde yapılan, Keykâvus Darüşşifasının 617 H/1220 M. tarihinde tanzim edilen vakfiyesinde izlemek mümkündür⁴. Burada Darüşşifanın yerinin tarifi, yapılış ve işleyişine ait esaslar ve vakfedilen arazi belirtildikten sonra vakıf araziden gelecek gelirin nasıl sarfolunacağı hususunda konulan şartların ilk maddesinde :

«Hasılat evvelâ mezkûr evkafın imaretine, yıkılan birşey olursa binasına, harap olan kısmın tecdidıyla lâzım gelen tamirat ve ıslâhta ,haceti hiss olununca gallatı vakıf tezyidine sarfolunur⁵.» Denilerek Darüşşifa binasının devamlı bakım ve korunmasına öncelik verilmekte ve ancak bundan artan gelirin vakfa yeni arazi almağa sarfedilebileceği belirtilmektedir.

Aynı nitelikte bir şart Selçuklu vezirlerinden Celâlettin Karatay'ın 643 H/1245 M. ve 645 H/1247 M. tarihlerini taşıyan Karatay Kervansaray'ı vakfiyesinde de mevcuttur⁶. Vakfiyenin ilk kısmında vakfa gelir getirecek arazi açıklandıktan sonra gelirin nasıl ve nelere sarfedileceği konusunda :

Madde 145 : «Daima mütevellî elinde bulunan mezkûr vakıflardan hasıl olan gelir önce zikredilen vakıfların imarına ve yıkılanın yapılmasına, bozulan binanın tamirine, zaruri olan zıraf aletlerin alınmasına ve vakfın galleşinin artmasına, sonra da her hangi bir zaman icap ederse hanın ve yıkılmış

olan binanın tamirine sarfedilsin» denilmekte ve bunu takip eden madde 146'da imardan sonra artan gelirin ne yolda kullanılacağı açıklanmaktadır⁷.

Celâlettin Karatay'ın 651 H/1253 M. tarihinde, Antalya'daki Karatay Medresesi için, düzenlediği vakfiyesinde⁸ ise :

Madde 40 : «Gelir ve mahsulden ilk önce vakıfların muhafazası ve imârına eğriilen ve yıkılanın tamirine ve şüphesiz yıkılmış binaların tanzimine, geliri istihsal edenlerin, amele ve reislerin ücretlerine sarfetmekle başlanır; sonra bundan artandan adı geçen medresenin imârına, yıkılanın yapılmasına, açılan gediklerin tamirine sarfedilir» şartı ile medresedeki vazifelere ödenecek maaşlardan önce tamirat masrafları konmuştur.

Yine XIII. yüzyıl vezirlerinden Sahip Ata Fahretin Ali'nin Sivas'ta yaptırdığı Gök Medrese'nin 678 H/1279 M. tarihli vakfiyesinde; medrese, mescid ve minare mamur bulundukça vakfedilen araziden gelen gelirin bunların tamir ve termimine sarfedileceği ve ancak tamir edilemeyecek şekilde yıkılırsa fukaraya dağıtılacağına ait bir madde mevcuttur⁹.

4) Çetintaş, S., *Sivas Darüşşifası*, İstanbul, 1953, s. 44 - 45.

Cevdet, M., «Sivas Darüşşifası Vakfiyesi ve Tercümesi», *Vakıflar Dergisi*, I., Ankara, 1938, s. 35-39; Vakfiyenin halen Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi, 1283 No. lu Anadolu Defterinin 290. sahifesinde kayıtlı olan sureti asıl vakfiyenin yarısıdır ve 619 H/1222 M. tarihinde tescil edilmiştir.

5) *Ibid.*

6) Turan, O., «Selçuk Devri Vakfiyeleri; Celâlettin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri», *Belleten*, 1948, sayı. 45, s. 51, 84, 109-113.

7) *Ibid.*, s. 113.

8) *Ibid.*, s. 71-83, 139, 143; 651 H tarihli vakfiyenin 652 H ve 660 H. de yapılmış zeyilleri de mevcuttur.

9) *Ibid.*, s. 142.

10) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter 2114, sahife 649, sıra 79'da kayıtlıdır.

Görüldüğü gibi XIII. yüzyıla ait bu dört vakfiyede de harcamaların en başına binanın devamlı bakımı için yapılacak masraflar konmuş, ancak bu husus ayrıntılara gidilmeden genel bir ifadeyle belirtilmiştir. Bu nedenle de tamirat işlerine ne kadar harcanacağı, bu işlerde görevlendirileceklerin sayısı ve devamlı olarak vazifelendirilip vazifelendirilmedikleri anlaşılmaktadır. Halbuki, bahsi geçen vakfiyelerde, vakfedilen yapılarda vazifelendirilecek din görevlileri ve idarî personelin sayısı ve bu hizmetlerine karşılık alacakları maaşlar tek tek sıralanmıştır. Celâlettin Karatay'ın Kervansaray vakfiyesinde, Kervansarayda görevlendirilecek müteveli, nazır, imam, müezzin, hancı, hamamcı ve hatta ayakkabı tamircisinin işlerinden anlıyan kimseler olmaları şart koşulmuş ve alacakları maaşlar tespit edilmiştir¹¹. Yine Karatay'ın Medrese vakfiyesinde müderris, müezzin ve öğrencilerin ne kadar maaş alacakları, dağıtılacak yemeklerin cinsi ve miktarı açıklanmıştır¹². Personel için bu kadar ayrıntılı bilgi verildiği halde tamirat işleriyle uğraşacak kimselerin sayı ve maaşlarının belirtilmemesi, muhtemelen devamlı bir kadro bulunmadığı, ve ancak tamirat icap ettikçe bu elemanların vazifelendirildiği kanısını vermektedir.

Aynı tutum XIV. yüzyılda Karamanoğlu Ali Bey ve Karamanoğlu İbrahim Bey tarafından hazırlanan iki vakfiyede de mevcuttur. Karamanoğlu Ali Bey'in vakfiyesinde Niğde'deki Ak Medrese'de görevlendirilecek personel¹³; İbrahim Bey'in vakfiyesinde ise Karaman'daki mescid, imaret ve dar-ül kurra'dan meydana gelen külliye vazifelendirilecekler için geniş izahat bulunmasına karşılık tamirat konusunda sadece genel bir şart konmakla yetinilmiştir¹⁴.

Osmanlı devletinin kuruluşundan sonra ilk defa geniş imar faaliyetlerine

girişerek vakıflar kurmağa başlıyor Sultan Orhan'ın 761 H/ 1359 M. tarihli Bursa'daki zaviyesine ait vakfiyede¹⁵, tamiratla ilgili şartlar biraz daha ayrıntılıdır. Sırf onarım masraflarını karşılanmak için bazı köyler, han, hamam, dükkân, değirmen, bağ ve bostan gibi gelir getirecek vakıflar yapılmış, bunlardan gelen gelirin tamir ve termine

11) Turan, O., op cit., s. 51-113.

12) İbid.

13) Uzunçarşılı, İ. H., «Niğde'de Karamanoğlu Ali Bey Vakfiyesi», *Vakıflar Dergisi*, II., Ankara, 1942, s. 45, 60, 81; Vakfiyenin aslı Topkapı Sarayı kütüphanesindedir. 818 Rebiülevvel'in ortasında (26 Mayıs 1415) tertip edilerek, 819 Cemazülahiri sonunda tasdik edilmiştir. Vakfiyede, medresenin yeri, medresede vazifelendirilecek personel, öğrenci sayısı ve medreseye gelir getirecek arazi ve binalar belirtildikten sonra «Vakıfı mezkûr şöyle şart ettiki evkâfın iradından hasıl olan menafî evvelâ akarâtının rekabe ve asıllarının bakasını tamir edecek ve menfaatinin teksirine hizmet edecek cihetlerine sarfolunur» şartı ile tamirat masrafları en başta gelmekte ve ancak bundan arta kalan gelirin kandil, kilim v.s. almağa sarfedilebileceği açıklanmaktadır.

14) Uzunçarşılı, İ. H., «İbrahim Bey'in Karaman İmaretı vakfiyesi», *Bulleten*, 1939, sayı, 1, s. 56-127; Birbirine bağlı ve aynı vakfa ait ikisi mufassal diğerleri küçük altı vakfiye şeklindedir. İkisi 834 H/1432 M., diğerleri 843 H/1440 M., 849 H/1446 M., 870 H/1465 M., 851 H/1447 M., tarihlidir. İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphanesi, evrak kısmında 5318 No'da kavıtlı olup, halen Türkiye Eserler Müzesindedir. Vakfiye'de tamiratla ilgili olarak, vakfın iratlarından hasıl olacak varidat, evvelâ imaretin tamir ve termimiyle noksanlarının ikmâlüne sarfedilecek, saniyen hamamların, değirmenlerin, sair aksaklıkların muhafaza ve bekâsına ve menfaatinin devamına hasronulacak» şartı mevcuttur.

15) Ayverdi, E. H., *Osmanlı Mimarısının İlk Devri*, İstanbul, 1966, s. 63; Sultan Orhan'ın Bursa'da inşa ettirdiği cami, medrese, imaret, türbe ve bunlara gelir getirecek dört hamam ve han için hazırlanmış beş vakfiye mevcuttur. Bunlardan 761 H tarihli esas, 802, 826, 896 H. tarihlerinde hazırlananlar ise tadil edilmiş şekilleridir ve hepsi ileri bir tarihte Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bu vakfiyede, diğerlerinin aksine, yalnız müteveli kesin olarak tayin edilmiş, diğer vazifeliler hakkında şartlar umumi olarak konmuş, sayı ve maaşları belirtilmemiştir.

Berki, A.H., «Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı», *Vakıflar Dergisi*, V., Ankara 1962, s. 127 - 129.

harcandıktan sonra arta kalan kısmının zaviyede görevli kimselerin ihtiyaçlarına sarfolunacağı ve zaviye tamamen harap olursa fukaraya dağıtılacağı belirtilmiştir. Ancak burada da, öncekilerdeki gibi, ne tamirata harcanacak para miktarını ne de çalışacakların sayı ve maaşlarını öğrenmek mümkündür.

XV. — XVIII. YÜZYIL VAKFIYELERİ :

XV. yüzyıldan itibaren düzenlenen vakfiyelerde konunun daha iyi saptığı, şartların ayrıntılı olarak tespit edildiği görülmektedir. Aşağıda tamiratla ilgili şartlarını açıklayacağımız bu vakfiyelerin bir kısmı sultanlar, bir kısmı devrin ileri gelen devlet adamları tarafından tesis edilmiş, yeni şehirlerin ve şehirlerde yeni merkezlerin kurulmasına hizmet etmiş geniş çapta vakıflara aittir. Dinî ve hayri hizmetler için yapılan cami, medrese, imaret gibi yapılara gelir temin edecek han, hamam gibi ticarî müesseseleri de kapsıyan bu vakıflarda muhtemelen idarî aksaklıkları önlemek amacıyla tesisin nasıl işleyeceği konusunda tespit edilen şartlar bütün ayrıntılarıyla belirtilmiştir. Muhtemelen aynı nedenle tamirat konusunda da daha etraflı bilgi edinmek mümkündür. Bu vakfiyelerin bazılarında sadece tamirata ne kadar harcanacağı, bazılarında bu harcamaların hangi binalara yapılacağı tespit edilmekle kalmamıştır. Bir kısmında ve özellikle Selâtin vakıflarında ise devamlı hizmetliler kadrosunda, tamirat işlerinde görevlendirilecek mimar ve diğer sanat erbabının sayıları ve gündelikleri de belirtilmiştir.

a. Tamirat işlerine harcanacak para miktarının belirtilmesi :

Tamirat işlerine harcanacak para miktarı ve bunun hangi şehirlerdeki binalar için kullanılacağı ilk defa Za-

ğanos Paşa vakfiyesinde belirtilmiştir. Zağanos Paşa'nın 866 H/ 1460 M. tarihli ve ölümünden sonra varisleri tarafından hazırlanan vakfiyesinde¹⁶, bu husus şu şekilde açıklanmaktadır :

«Ve kezâ Balıkesir içinde hamama, cami'i şerife ve imarete ve diğer mahallere akan su mecralarının ve kendi imareti ve camiinin tamir ve terminini ve Balıkesir tevabiinden Eftelye karyesi kürbündeki hamamın tamirini ve Germiyan vilayetinde Kula kasabası haricindeki su mecrasının meremmetini ve Sofya beldesi yanındaki hamamın ve Filibe beldesindeki camiinin tamir ve terminleri için lâzım gelen masarif kendilerine mahsus zevaide münhasır kalmayıp nerede bulunursa bulunsun bütün evkâfın zevaidinden temin edilmesini şart eyledi. Ve yine muhammedi dirhem olmak üzere sülus malından yüzbin dirhem vasiyet eyledi»¹⁷.

b. Tamirat işlerinde görevlendirilecek mimar sayısının belirtilmesi :

İncelenen vakfiye örnekleri arasında ilk defa Yıldırım Beyazıd'ın 802 H/ 1400 M. tarihli vakfiyesinde tamirat masrafları için günde iki dirhem ayrılacağı belirtilmesi yanısıra binaların tamirine tayin edilen mimar sayısının ve alacakları maaşların da tespit edildiği göze çarpmaktadır. Vakfiyeye konulan şarttan tamirat işleri ile uğraşacak iki mimar tayin edildiği ve bunların herbirine günde iki dirhem ve her ay bir müd buğday tahsis edildiği anla-

16) Berki, A. H., «İslâm'da Vakıf, Zağanos Paşa ve Zevcesi Nefise Hatun Vakfiyesi», *Vakıflar Dergisi*, IV., Ankara, 1958, s. 19-39; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 581 No. lu defterde kayıtlıdır.

17) *Ibid.*

şılmaktadır¹⁸. Kendilerine gündelik bağlamasından bu mimarların devamlı hizmetliler kadrosunda yer aldıkları belirlenmektedir.

Fatih Sultan Mehmed'in devlet adamlarından Ishak Paşa'nın vakfiyesinde bir adım ileriye gidilerek tamirat işlerinde çalışacak mimarların sayıları ve alacakları maaşlar yanısıra hangi şehirlerde çalışacakları da belirtilmiştir. Ishak Paşa'nın İnegöl, İstanbul, Edirne ve Kütahya'daki hayır müesseseleri için 891 H/ 1486 M. tarihinde düzenlediği vakfiyede¹⁹, imaret kadrosunun açıklandığı kısımda :

«Madde 14 : Lâzım gelen tamiri yapacak iki mimar (bunlardan biri İnegöl kasabasında, diğeri Ankara'daki evleri tamir edecek).»

İmarette çalışacakları tahsisatının açıklandığı kısımda :

«Madde 18 : İnegöl'de bulunan evkafın mimarına günde iki dirhem,

Madde 19 : Ankara'daki evkafın mimarına günde üç dirhem²⁰»

Gelir ve giderlerle ilgili genel şartlar altında ise :

«Eğer vakfın gallesi artar, masraftan ziyade olursa, mütevellî evvelâ meremmete sarfedecek, sonra akar ve emlâk alarak onları mezbur vakıflara ilhak eyleyecektir.»

«Yine vâkıfın şartları cümlesindedir ki : Evkâfın meremmeti, diğer masraflara tercih olunur.» denilmektedir.

Bu vakfiyede İnegöl ve Ankara'daki mimarların hangi nedenle ayrı gündelik alacakları belirtilmemiştir. Günde üç dirhem alacak olan Ankara'dakilerin vazifelerinin daha fazla olduğu düşünülebilir. Ishak Paşa'nın Selânik'teki imareti için 891 H/ 1486 M. tarihinde düzenlediği ikinci vakfiyede de benzer şartlara rastlanmaktadır²¹.

İmaretin ve vakfın kadrosu kısmında :

«Madde 13 : Birisi Selânik, diğeri Sidre kapısı kasabasında bulunmak şartıyla meremmet ve tamir işlerini görececek iki mimar.»

Hizmet erbabının ücretleri kısmında :

«Madde 16 : İki mimarın her birine ikişer dirhemden günde dört dirhem²².» ücret tespit edilmektedir.

Aynı vakfiyede vakfın idaresine ait çeşitli işlerin açıklandığı kısımda ise, birinci vakfiyedeki gibi, gelirin ilk önce meremmete harcanacağı ve vakfın meremmetinin diğer masraflardan tercih edileceği vâkıfın ilk şartı olarak bildirilmektedir.

c. Tamirat işlerinde görevlendirilecek mimarlar yanısıra kurşuncu, su yolcu ve diğer sanat erbabının belirtilmesi :

Fatih Sultan Mehmed tarafından hazırlanan vakfiyelerde ilk defa yalnız mimarların değil, kurşuncu ve su yolcu gibi sanat erbabının da devamlı kadroda yer aldığı, yapacakları işlerin

18) Ayverdi, E. H., «Yıldırım Beyazıd'ın Bursa Vakfiyesi ve bir İstibdalnamesi» Vakıflar Dergisi, VIII., Ankara, 1969, s. 37, 40; Vakfiye Türk - İslâm Eserleri Müzesi No. 2203'de kayıtlıdır. Bir sureti de Vakıflar Genel Müdürlüğü kütüğünde, Vakfiye-1 Rumeli ve Anadolu 99 No'lu Defter, 168 s. ile Mücedded Anadolu 79, 205 No'lu Defter, s. 45. de kayıtlıdır.

19) Tamer, V., «Fatih Devri ricalinden Ishak Paşa'nın vakfiyeleri ve vakıfları», Vakıflar Dergisi, IV., Ankara, 1958, s. 107, 114.

20) Ibid.; Aynı listede vakıf nazırına 15, şeyhe 5, imama 4, türbedara 1, açılara 2, ekmeççilere 3, kandilciye 2 v.s. dirhem tahsis edilmektedir.

21) Ibid., s. 107-125; Arslan sicillerinden Küçük Evkaf-ı Sami adlı ve 624 No'lu Defterin 228-230 s. da kayıtlı vakfiye.

22) Diğer taraftan nazıra 10, kâtibe 5, şeyhe 4, vekilharca 3, imama 7, kayyuma 3, kandilciye 1, iki açığıya 3 dirhem verilmektedir.

ve maaşlarının kesin olarak saptandığı görülmektedir.

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'da inşa ettirdiği cami ve imaret tesisleriyle Ayasofya evkâfına ait 875 H/1479 M. tarihli Türkçe vakfiyesinde²³, tamirat işleri dört maddede toplanmış ve tamirat işleri için tayin edilen on kişinin çatılardan, genel tamirat işlerinden anlıyan, kurşun tamirinde ve hamamların tamirinde becerikli, yapıların duvarları, tavanları ve diğer tamirat işlerinde bilgili olmaları şart koşulmuştur. Padişahın gerekli bakımı yapmak üzere on usta yapıcıdan (benna) birini lüzumu oldukça kubbe kurşunlarının tamirine, birini su yollarının tamirine, birini hamamlar ve bunlarla ilgili tamirat işlerine; diğer yedi ustayı da dükkânların, hamamların, evlerin, su yollarının, diğer binalar ve hayrî cihetler için vakfedilen malların hizmetine tayin ettiği açıklanmaktadır. Arıza bir günde veya daha az zamanda yapılacak işlerden ise bu işi yapan sanatkârlar vakıftan devamlı aldıkları gündeliklerden başka para almıyacaklardır. Eğer tamirat bir günden fazla zamana ihtiyaç gösterirse o zaman bu işlerde çalışanlara almakta oldukları gündeliklerden başka, dışarıdan getirilecek emsallerine verilen gündelik derecesinde bir para da ilâveten verilecektir²⁴.

Tamirat işlerini yapacaklar arasında, az da olsa, bu şekilde bir görev taksimi yapılması bir dereceye kadar uzmanlaşmaya gidildiğini düşündürmektedir. Aynı durum Fatih vakfiyesinin, özellikle imaret nizamları bakımından önemli, diğer bir suretinde de göze çarpar. Burada imarete yemek yiyenler listesinde; 1 meremmet katibi, 4 meremmetçi, 1 kurşuncu, 1 su yolcu başı bulunmakta, bunların ve ayrıca noktacı ve hamamlar cabisinin imarette kaçır öğün yemek yiyecekleri belirtilmektedir²⁵.

II. Beyazıd vakfiyesinde Fatih vakfiyesinden bir adım ileri gidilerek

23) Fatih Sultan Mehmet II. Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Negriyatı, Ankara, 1938, s. 263-264; 28. Anadolu Defteri, 27-51. s. kayıtlı.

24) İbid., «s. 341 : On nefer huddam-ı rah-ı tayin buyurmuşlardır ki herbiri ebniye ve sükuף ahvaline şuur ve vukuf şahubu ve umumen meremmet ahvalinde, hususa emr-ı islâh-ı tarik-ı mâda; s. 342 : ve kurşun islâhı umurunda san'atının galibî olup dolab-ı hammamatı islâhta mehareti ve sutûh-ı ebniye-i hayrât ve meremmet-i sair musakkafat ve musattahatta fenninde şöhretli ola. Ol padişah-ı melek sıfat-ı meâlî semât, çünkü tek-sir-i ebniye-i hayrat canibine küllî iltifat buyurdular. Bu asar-ı celilenin baka ve kulûf ve zikr-i cemilerin devam ve übudı levâzımını miraat lâzime-i zimmet-i azamet-i melikiyye olmağla on nefer Bennâların birini hacet oldukça zaruret ihtiza ettikçe kıbab-ı Âliye kurşunların; s. 343 : islâh hizmetine tayin buyurdular ki her Kubbe-i kebudî cüb-benin âlem-i zerrini, kubbe-i simin-ı Maha karin ve esas-ı sengini taht-ı taht-ı Sürey-yayı zir - igrin eyleyip tak-ı rengini, Kavs-ı Kuzaktan nişane ve Küngüre-i saki-i berini nesr-tâle aşıyane olmuştur. Zikri sebheder on nefer içinden bir merd-i kabil ki kurşun is-lâhı fenninde ferd-i kâmil ola. Bu hizmet-i mürisûlîzzetî teâtî ve hizmetinde tegafûl ve tekâsûl etmekle kalîl kesire müeddî olmak s. 344 : rekâketinden tehâşî ve tehâmi eyliye. Birini dahi Vakıf-ı Âli cenaba intisapla beyandan müstağni olan hiyaz ve üyun ve âbâr ki Dârüssaltanatlarını etmiştir. Bunlara câri olan miyahın islâh-ı rahî hizmetine tayin buyurdular. Birini dahi Hamamlar dolabını ve bunlara müteallik mesalih esbabını tedbir hizmetine tayin buyurdular. Bâkiğ yedi neferi dekâkin ve hammamat ve büyük ve hânat ve sair müsakkafat ve müstegallât hizmetine tayin buyurdular. Tâ ki her biri sıdk-u emanetle hizmetinde kalm s. 345 : ve gart ve tayin olunan maslâhata mingayri ihmalin müdâvim ola. Ve karar-dade-i re'yî Âlileri bu olmuştur ki vakif-ı şerifin bir tarafında nev'-i halel nûmayan olup yevm-i vâhitte tedârûke imkân olur ise huddam-ı vakf-ı şerifleri edây-ı hizmet edip Nâzır-ı vakf-ı şeriften ücret talebi sevdasında olmayıp vazife-i muayyeneleri ile kanaat eyliyeler. Eğer yevm-i vâhatten ziyâdeye muhtac olursa sair ücretaya verilen ücret huddam-ı vakf-ı şerife dahi verilmekle zînnat olunmıya. Ve dört nefer künesne vakf-ı şeriflerinin Mutemetleri olup bu makule umur zuhurunda itmam-ı s. 346 : hizmet için kıyâma müsareat ve amelenin hı-ı tekâsûl ve tegafûl-lerinde tahriz-i nasihat edip itmam-ı maslâhata ikdam ve izâat-ı mâl-ı vakf ettirmek babında ihtamam edeler.

Kunter, H. B., «Türk Abidelerinin idare, muhafaza, bakım ve onarımı mevzuunda tatbik edilmiş olan esaslar», I. Türk Sanatları Kongresi, Ankara, 1959, tebliğler, Ankara, 1962, s. 267.

yalnız ustalar değil bu ustaların yetiştirecekleri çıraklar da düşünülmüş ve bunların da sayısı devamlı kadroda tespit edilmiştir. 911 H/ 1505 M. tarihinde İstanbul'daki Beyazıd Camii ve İmaretini için düzenlenen vakfiyede mütevellinin, camiye gelir getirmek için tesis edilen Bursa'daki Piriñç Hanı ve dükânlara da mütevellili olacağı, idari işlere bakacağı ve gerekli yerlere tamirat yaptıracığı açıklanmaktadır. Kervansaray için bir kurşuncu, bir su yolcu, bir de meremmetçi - ki bunun üstad neccar ve benna olması şart koşulmuştur - tayin edilmektedir. İstanbul'daki Beyazıd camiinde görevlendirilecek üç meremmetçiye hergün beşer akçe; biri meremmetçilerin, biri su yolcularının mutemedi olan iki kişiye dörder akçe; kurşuncuya üç akçe; altı su yolcusundan her birine günde üç akçe; dört su yolcusu çırağına günde birer akçe ve bunlardan usta olmağın lâzım olana bir akçe gündelik bağlanmaktadır²⁶.

XVI. yüzyılda Kanunî Sultan Süleyman tarafından Süleymaniye külliyesi için tanzim edilen vakfiyede tamirat işleri genel bir madde olarak ele alınmış, kurşun ve su yollarının tanzimi lâzım olursa lüzumu kadar kişinin vazifelendirilip vazifelerinin tayin edileceği belirtilmiştir. Ancak bunların kaçının mimar, kaçının su yolcusu, kaçının kurşuncu olacağı ve alacakları ücretler açıklanmamıştır²⁷. Halbuki, Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafse Sultan'ın Manisa'daki imaret, cami, medrese, hankâh ve sıbyan mektebi için 929 H/ 1522 M. yılında hazırlanan vakfiyesinde daha etraflı bilgi mevcuttur²⁸.

Hizmetliler kadrosunun listesinde:

«Madde 27 : Medrese'de, imarette ve zaviyede tamire muhtaç yerleri tamir edecek, mimarî ilmine vâkif bir mimar bulunacak, hergün üç dirhem

alacaktır. Bu imarette akan su yollarını da tamir edecektir.

Madde 28 : İki de su yolcusu bulunacaktır, bunlar hamamın ve Kırkağaç köyündeki çeşmenin su yollarını tamir edeceklerdir. Hergün birer dirhem alacaklardır²⁹.» denilmektedir.

Fatih Sultan Mehmed, II. Beyazıd ve Hafse Sultan'ın vakfiyelerinde ortak nokta genel tamirat işleri yanısıra kurşun ve su yollarının tamirati üzerinde ısrarla durulmasıdır. Bundan da binanın bünyesinin sağlamlığını korumak amacıyla, devamlı bakım icabet-tiren, bu tür işlere önem verildiği ve bu işleri yapacakların devamlı hizmetliler kadrosunda yer aldığı anlaşılmaktadır. XVII. yüzyılda düzenlenen Yeni

25) Fatih Sultan Mehmet II. Vakfiyesi, s. 7.

Unver, S., «Fatih Külliyesine ait diğer mühim bir vesika», *Vakıflar Dergisi*, I, Ankara, 1938, s. 39-45; Topkapı Sarayı Arşivi No. 3882'de kayıtlı bu vakfiye (Suret-i vakfiye) Ebulfeth Sultan Mehmed Han tabe Serahu) ünvanını ihtiva eder ve Fatih tarafından tesis edilen vakıfların şartlarının icmalinden ibarettir.

26) Meriç, R. M., «Beyazıd Camii Mimarı», *İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, II, Ankara, 1957, s. 15-17; İ. Beyazıd'ın çeşitli vakfiyeleri vardır. Bunlardan halen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan Türkçe vakfiyede Piriñç Hanı ve buna ait binalarda hizmet edecek vazifeli-lerden 4 ferraşa hergün 4, muallime 8, hatibe 5, iki imama 10 ar, akçe maas bağlanmaktadır.

27) Kürkçüoğlu, K. E. Süleymaniye Vakfiyesi, Ankara 1962, s. 3. 42. Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kayıt No: Kasa, 135, Umumi, 1390 (yeni tasnif No. 52); «Ve imareti amireye Meremmeti ve kurşuncu ve Râh-ı âbt lâzım ve mühim olduktan re'y-i vlzerâ-i izâm ile ne mikdâr kimesne istihdâm olunup vazifeleri takdir oluna.»

28) Konyalı, İ. H., «Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafse Sultan'ın vakfiyesi ve Manisa'daki hayır eserleri», *Vakıflar Dergisi*, VIII, Ankara, 1969, s. 4756.

29) İbid., Hafse Hatun mamuresinde hergün 117 kişi vazifelendirilmekte ve bunlardan mütevve'liye hergün 50 dirhem, nazıra 10, kâtibe 6, ikinci kâtibe 5, üçüncü kâtibe 2, tahsildar ve kilerciye 3, açığıya 5, yamaklara 2 dirhem verileceği belirtilmektedir.

Cami ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa vakfiyelerinde ise kurşun ve su yolu tamirâtı yapacaklar yanısıra lâğım, taş ve cam tamirâtı yapacakların da vakfın devamlı hizmetlileri kadrosuna ilâve edildiği göze çarpmaktadır.

1037 H/1627 M. tarihli Yeni Cami vakfiyesinde³⁰; gündelikleri altışar akçe olan üç kişinin işini bilen, iyi huylu, üstad tamirciler olacakları ve tamiri gerekli çatlak v.s. yi tespit edecekleri; gündeliği on akçe olan bir kişinin meremmet kâtibi olacağı ve tamirata sarfolunan parayı doğru olarak yazıp ödemeleri yapacağı; gündelikleri altışar akçe olan dört kişiden birinin cami ve türbenin kapılarındaki perdeleri eskidikçe masrafları vakıftan görülme üzere tamir edecekleri; birinin kurşun tamiri gerektiğince tamir edecekleri; birinin cami, medrese, türbe ve sebiller pencerelerindeki camlar tamire ihtiyaç gösterdikçe tamir edecekleri; birinin de gerekli yerlerde taşların tamiri ile uğraşacağı; gündelikleri sekizer akçe olan, su yolculuğunda yetkili, iki su yolcusunun binalara gelen su yollarını devamlı kontrol edip gereken tamiri yapacakları; gündelikleri ikişer akçe olan, öğrenmeğe kabiliyetli, iki çırağın bu ustalara yardım edecekleri ve ustalardan biri ölünce sanatında ilerlemiş olan çırağın onun yerini alacağı bildirilmektedir³¹.

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın 1141 H/1728 M. tarihli Muşkara'daki cami ve muallimhane için hazırlanan birinci vakfiyesinde³², cami ile mektebin tamir işlerine bakacak ustaya günde on akçe; cami ve hamamın su yollarına bakacak iki su yolcusuna günde sekizer akçe; Muşkara'daki su yolu nazırı ve korucusuna günde dört akçe; Muşkara çeşmesi su yolcusuna günde iki, yine bu çeşme ile Aklat ve Küçük Cami su yolcusuna günde dört; Ürgüp su yolcusuna ve mutemedine günde altışar; korucusuna ise günde üç akçe ücret bağlanmıştır.

Damat İbrahim Paşa'nın yine 1141 H/1728 M. tarihli ve Fatma Sultan ile birlikte Şehzadebaşı'nda yaptırdığı medrese, kütüphane, sebiller, şa-

30) Ülgen, A. S., «Yeni Cami», **Vakıflar Dergisi**, II, Ankara, 1942, s. 396; Yeni Cami vakfiyesi, 1603 yılında camiyi bitiremeden ölen II. Mehmed'den sonra inşaatı tamamlanan IV. Mehmed'in annesi Turan Sultan tarafından yapılmıştır. Halen Süleymaniye kütüphanesinde bulunan vakfiye hakkında Vakıflar Genel Müdürlüğü vakıf kayıtlarının II. No'lu haremyn vakfiye defterinin s. 112-175 arasında izahat vardır.

31) İbid., «... ve üç, nefer kişî kârdan hoşnihad-vesmaat-î tamir ve termimde üstad kimesneler merematçılar olup termimî lâzım olanı billâ terakî velâtekir marifeti mütevellî ile termim ve tamir eyleyeler ve ücreti yevmiyeleri-altışar akçe ola ve bir kimesne dahi kâtibi meremmatçıyan olup termime har-û sarf olunan meblâğı hak ve adli üzere ketbedip hizmetî lâzimesin edaya sâz ve dikkat eyleye ve vazifeyi yevmiyesi on akçe ola ve dört nefer sanatlarında üstad ve emini lâyikulitimid kimesnelerin biri perdedel olup camii şerif ve türbe vacibüşşerifin kapılarına talik olunan perdeler tecdid veya termime muhtaç olduğunda mahsul-i evkaftan harcı görüldü tecdid ve termim eyleye ve biri dahi kursuncu olup ebniye mebnîye-i mezbure ve evkafı mebnîyyel mezkûrede kurşun ameli lâzım oldukça tevekkuf ve tevsif ve takfir-ü-tevkif etmeyüp tamir eyleye ve biri dahi camcı olup gerek cami ve mektephane ve gerek türbe ve sebillerin camları termime muhtaç oldukça tekavül ve tekasül ve tesamül ve tesahül eylemeyüp tamir ve termimini tekmiil ve tetmin eyleye ve biri dahi taşçı olup senktrâşığa müteallik olan yerler noksan pezir oldukça tekmiil eyleye ve zikrolunan dört nefer kimesnelerin herbiri yevmi-altışar akçe vazifeye mutasarrıf olalar, ve iki nefer emîn ve emanetleri zahir ve su yolculuğunda mahir kimesneler su yolcuları olup imareti mamurel mezkûreye gelen su yollarını daima yoklayıp islâha muhtaç olan yerlerini islâh etmekte kusur ve termimî lâzım gelen mahallerini termimde fütur eylemeye-ler, ve her birisi sekiz akçe vazifeye mutasarrıf ola ve iki nefer talim ve teallüme kabil ve salâha ve islâha malî şakirdleri olup termimde onlara muavenet ve teallüm-i sanat üzere muvazabet eyleyeler ve ücreti yevmiyeleri ikişer akçe ola ve takdiri rabbanî ve kazayı asumanî muktezasınca her üstadın biri vefat etmekle veya tedbil olunmakla mahlûl olsa sanatında terakki edip akramına fak ve üstad olmağa lâyık olan şakirdinin yerine geçip bir akar teallüme kabil kimesne yevmi iki akçe ile ola şakird yerine gece»

32) Aktepe, M., «Nevşehir'li Damat İbrahim Paşa'ya ait iki vakfiye», **Tarih Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, cilt, XI, sayı, 15, İstanbul, 1960, s. 150-154.; Vakfiye halen Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindedir.

dırvan ve çeşmeden ibaret külliyesine ait vakfiyede³³, din görevlileri, temizlik ve hizmet işlerinde çalışacakların sayıları ve alacakları gündelik ücretler belirtildikten sonra; kanallar ile gelen suyun tamir işine bakan bir su yolcuya günde dört binanın günlük tamiratına bakan ustaya günde dört; kurşuncuya günde dört; lâğımçıya günde üç ve nihayet taşçıya günde üç akçe verileceği şartı konmuştur. Bunlara benzer nitelikte şartlara XVIII. yüzyıl başından Kaymak Mustafa Paşa³⁴, ve Kara Ahmet Paşa³⁵ vakfiyelerinde de rastlanmaktadır.

Buraya kadar verilen örneklerden XIII. — XVIII. yüzyıllar arasında düzenlenen vakfiyelerde vakıf binaların ileriki yıllardaki bakımını sağlamak amacıyla vakfiyeye şartlar konulduğu ve bu şartlarda kronolojik bir gelişme izlemenin mümkün olduğu göze çarpmaktadır. Şöyle ki : XIII. ve XIV. yüzyıl vakfiyelerinde konu çok genel bir tutumla ele alınmış ve sadece vakıf gelirinin ilk önce gerekli tamirleri yapmak için sarfedileceğini öngören bir şartla yetinilmiştir. XV. yüzyıldan itibaren düzenlenen vakfiyelerde ise bu genel şart yanısıra tamirlerin nerelerde yapılacağı ve bu tamirleri yapacak kimseler hakkında da bilgi verilmeğe başlanmaktadır. En erken 1400 tarihli Yıldırım Beyazıt vakfiyesinde vakfın devamlı hizmetlileri kadrosunda tamiratları yapacak iki mimarın da yer aldığı, 1479 tarihli Fatih Sultan Mehmed vakfiyesinden itibaren ise adeta bir uzmanlaşmağa gidilerek mimarlar yanısıra kurşuncu, su yolcu, lağımçı, taşçı, camcı gibi diğer sanat erbabının da devamlı olarak vazifelendirilmeğe başlandığı ve vakfın kapsadığı bina adedi ile orantılı olarak çalışacak usta ve çırak sayılarının arttığı göze çarpmaktadır. Din görevlileri ve idari personelin ücretleri tayin edilirken mimarlar ve diğer sanat erbabının da yapacakları işler, gündelik ücretleri ve

bazende imarette kaç öğün yemek yiyecekleri belirtilmiştir. Genel olarak tamirat işlerinde çalışacakların ücretlerinin din görevlileri ve idari personele nazaran az, ancak diğer personele nazaran daha çok olduğu; mimar, kurşuncu, su yolcusu, usta ve çırak ücretlerinde kademeli bir farklılık bulunduğu izlenmektedir. XV. yüzyıldan önce yapılmış vakfiyelerde şartların bu şekilde ayrıntılı olarak ele alınmamış olması, tamirat işlerinde çalışacakların muhtemelen devamlı hizmetliler kadrosunda yer almadığı ve lüzumu halinde tayin edildikleri kanısını vermektedir. Diğerlerine nazaran az bilgi veren Kanunî Sultan Süleyman vakfiyesinde «lüzumu halinde lüzumu kadar kişinin vazifelendirileceği ve vazifelerinin tayin edileceği» hususunda vakfiyesinde «lüzumu halinde lüzumu liktendir³⁶. Ancak bu neticelere, başlangıçta belirtildiği gibi, şimdiye kadar yayınlanan ve burada örnekleme olarak verilen vakfiyelere dayanarak varılabilmektedir. Arşivlerimizde mevcut fakat henüz yayınlanmamış vakfiyelerde bu yargıları ve kronolojik gelişmeyi destekler hükümlerin bulunup bulunmadığı şimdilik bir soru olarak kalmaktadır.

Bu noktada akla gelen ikinci bir soruda vâkıfın binaların tamiri ile ilgili olarak vakfiyeye koyduğu bu şartlara nasıl uyulduğu ve tamiratlar için ayrılan paranın hakikaten bu hedefe kullanılıp kullanılmadığıdır. Vâkıfın, kurduğu tesisin devamlılığını ve usulünce idare edilmesini sağlamak amacıyla vakfiyenin sonuna ilâve ettiği dua,

33) Ibid., s. 155.

34) Aktepe, M., «XVIII. yüzyıl vezirlerinden Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa'ya ait vakfiyeler», *Vakıflar Dergisi*, VIII, Ankara, 1969, s. 16-33.

35) Yaltkaya, Ş., «Kara Ahmet Paşa Vakfiyesi», *Vakıflar Dergisi*, II., Ankara, 1942, s. 83-169.

36) Kürkçüoğlu, K. E., *loc. cit.*

beddua, mânevi teşvik ve tehditler, şeriatla mevcut vakıflarla ilgili hükümler bu şartlara uyulmasını teminat altına almış bulunuyor, ve devletin nazır ve kadılarla yürüttüğü denetleme bunu destekliyordu³⁷. Hukukî şartlara göre vakıf binalar tamire muhtaçken ve vakfın geliri bunu karşılamaya yeterli iken mütevellî bu tamirden kaçınırsa zorlanır, tamir etmemekte ısrar ederse azledilip yerine başkası tayin edilirdi³⁸. Vakıf malı olan mescidler ve diğer dinî ve hayrî amaçlar için inşa edilmiş binalar harap ve tamire muhtaç olunca vakfı varsa ondan yoksa maliye hazinesinden tamir edilirdi³⁹. Vakfiyede tamiratla ilgili madde bulunmasa dahi mütevellî vakfın gelirinden ilk önce gerekli tamirâtı yaptırmaya mecburdu, zira bakım ve tamir yapılma- yınca bina harap olup vâkıfın devamlılık kaydıyla kurduğu tesis bozulacaktı⁴⁰. Devlet, kadı ve nazırlarla yürüttüğü denetimi yanısıra, suistimalleri önlemek amacıyla, mütevellî tarafından yaptırılacak çeşitli inşaat ve tamiratta, özellikle Selâtin vakıflarındaki tamiratlarda, Hassa mimarlarınca plânların hazırlanması, keşif bedellerinin hesaplanması ve hazırlanan projelere göre inşaatın yürütülmesini desteklemek ve bunlarla ilgili divan hükümleri çıkartmaktaydı⁴¹. Bunlar ve bunlara benzer kanunî ve cezaî hükümler sayesinde vakıf malı gayrimenkûl eserlerin bakım ve korunması vakfın elindeki maddi imkânların devamı süresince garanti altına alınabilmiştir⁴².

Vakıf binaların tesislerinden itibaren geçirdikleri tamiratları, bu tamiratlarda kullanılan malzeme ve yapılan masrafları divan hükümleri, kadı sicilleri, maliye ve mühimme defterleri, yıllık bütçe kayıtları ve benzeri arşiv vesikalarında takip etmek mümkündür. Arşivlerimizde sayıları çok olan, ancak şimdiye kadar az bir kısmı yayınlanan,

bu tür vesikalar içinde yukarıda örnekleme için verilen vakfiyelerin bir kısmındaki uygulamaları aydınlatabilecek bilgi bulunabilmektedir ki bunlar da aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

a. Tamiratların yapılması için gönderilen divan hükümleri :

Sahip Ata Fahrettin Ali'nin vakfı ile yapılan Sivas'taki Gök Medrese ile ilgili bir divan hükmü 1131 H. 1621 M. tarihinde Sivas Beylerbeyi ve Sivas Kadısına gönderilmiştir⁴³. Bu hükümde Sahibiye (Gök Medrese) ve Pervane Medrese'lerinin mescid ve minare şerefelerinin harap olduğu, tamir ve termime lüzum olduğu, vakfiyede bu konuda şart bulunduğu halde mütevellînin bu tamirâtı yaptırmadığı ve bu nedenle de ezan okunmadığı belirtilerek şerefelerin tamiri için keşif yapılması ve tamirata gerekli paranın vakıf geli-

37) Kunter, H. B., «Türk Abidelerinin İdare, muhafaza, bakım ve onarımı mevzuunda tatbik edilmiş olan esaslar», I. Türk Sanatları Kongresi, Ankara, 1959, Tebliğler, Ankara, 1962, s. 263-265.

Berki, A. H., *Vakıflar*, İstanbul, 1941.

Köprülü, F., «Vakıf Mültesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü», *Vakıflar Dergisi*, II., Ankara, 1942, s. 1-37.

38) Berki, A. H., *op. cit.*, s. 240.

39) *İbid.*, s. 118-122.

40) *İbid.*, s. 210.

41) Kunter, H. B., *op. cit.*, s. 267.

Turan, Ş., «Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları», *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, cilt. I, sayı. 1, Ankara, 1963, s. 170.

42) Mumcu, A., «Eski Eserler Hukuku ve Türkiye», *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt. XXVI, sayı. 3-4, Ankara, 1969, s. 66-67.

43) Erdoğan, M., «Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri», *Vakıflar Dergisi*, VII., İstanbul, 1968, s. 164, 187; *Um. Şk. Ahk. Def. Bsb. Arş. No. 84*, s. 177.

rinden ve mütevellî aracılığı ile ödenmesi istenmektedir⁴⁴.

Balıkesir kadısına hitaben yazılan bir diğer hükümde Balıkesirde Zağanos Paşa vakfı ile inşa edilen Zağanos Paşa Camii ile ilgilidir. 985 H/1577 M. tarihinde yazılan bu hükümde, aynı tarihte meydana gelen zelzele sırasında, Zağanos Paşa Camiinin minberi ile direkleri ve kubbelerinin çatladığı, yine aynı depremde Yıldırım Han camiinin de hayli hasara uğradığı, namaz kılınmaz hale geldiği, ve üstad bir mimar olmayınca tamir edilemeyeceğinin bildirilmesi üzerine Hassa mimarlarından Mahmut Halife'nin Balıkesir'e gönderildiği tecdit veya tamir edilmesi gerekli kısımları tespit edip tecdid veya tamir edeceği bildirilmektedir⁴⁵. 1126 H/1714 M. tarihli diğer bir hüküm de Zağanos Paşa vakfı mütevellisinin müracaatı üzerine kendi vakfı olmıyan Balıkesir'deki İbrahim Paşa Camii'nin Zağanos Paşa vakfından tamir edilmesine aittir⁴⁶.

b. Kadı sicillerinde tamiratlarla ilgili kayıtlar :

Sultan Orhan vakfı ile Bursa'da inşa edilen iki türbe, cami ve hamamın ileriki devirlerde geçirdikleri tamirleri Bursa Kadı sicillerindeki kayıtlarda kronolojik olarak takip etmek müm kündür⁴⁷.

Bu kayıtlardan Sultan Orhan tarafından yaptırılan Osman Gazi türbesinde 889 H/1484 M. tarihinde mimar İshak tarafından tamirat keşfi yapılarak divana arz edildiği; 914 H/1508 M. tarihinde ikinci defa tamir ettirildiği⁴⁸; yine aynı vakıftan Bursa'daki Eski Yeni Hamamın 889 H/1484 M. tarihinde tamir edilmesi için emir gönderildiği; ci bir tamirat keşfi hazırlandığı anlarını Elhac Mustafa gönderilerek ikinci 1099 H/1687 M. tarihinde ise Hassa mişılmaktadır⁴⁹.

44) İbid., «Sivas Beylerbeyine ve Sivas Kadısına Hüküm ki, Südde-i saadetime mektub gönderüp nefsi Sivas'taki vakı Sahibiye ve Pervane medreseleri ve cami-i şerifleri ve minarelerinin bir miktar yerleri ve şerefeleri müdür-ı eyyanı ile harabe müşrif olmakla tamir ve termime muhtaç ve zikrolunan vakıflarda müsaîd olup tamir ve termimine dahi nesne şart ve tayin olunmuş iken mütevellî olanlar tamir ve termim etmemeleriyle evkafı hamsede ezan-ı şerif okunmayıp şüru'tı vakıf icra olunmamakla minarelerin şerefeleri tamir ve termime muhtaç ve mühim ve mukatazi olmağır ma'rifeti ser' ile keşif ve hüccet olunup mütevellî vakıf ma'rifeti ve ma'rifeti şerile malı vakıf ile tamir ve termim olunmak için emri şerifim verilmek ricasına vakıf halı arzylediğın eclden vech-i meşruk üzere şer'ile görülmek babında fermanın alışanım saadır olmuştur.

45) İbid., s. 153-166, Mm. Df. Bgb. Arş. No. 31, s. 280; «Balıkesir kadısına Hüküm ki Bazı kuralarda zelzele-i azime vâkı olup Zağanos Paşa Camiinin minberi ve yapma direkleri ve iki kubbesi yarılıp ve taşra kubbelerden beş kubbe dahi bir vechile yarılmıştır ki ol tarafta bina tecdide muhtaçtır. Zira mermer direklerden ayrılıp ve minarenin şerefesi dahi ayrılıp termime mehül yoktur dediklerinden gayri minare etrafında olan dükkânlar ve minareye karib olan diğer mahallat ahali'si namaz kılmaya kavf edip ve imaret ahurunun külliyyen bir tarafı yıkılıp ve türbesinin kubbesi yarılıp bunda olan binalar bir üstad mimar olmayınca tecdide kudretimiz yoktur deyup cevap verip ve merhum Yıldırım Han camiinin ekser yerleri harap olup minaresi yıkılıp sonra külli harca muhtaçtır, ve bazı mesacid ve muallimhane yıkılıp amelden kalıp ve kasaba ve burada sakın olanlardan kırk neferden ziyade adem bina altında kalıp ötesi şehirden cuma namazı kılınmak müyesser olmayıp kasabadan haric yerde olan musallaya çıkıp kalmışlardır deyu tahmin olunmak için bir üstad mimar lâzım olduğun bildirip bir üstad mimar gönderilmek rica eylediğın acilden buyurdum ki Hassa mimarlarından Mahmut Halife vardıkta zikrolunan camilerin ve muallimhanenin üzerine varup ve bilcümle tecdide muhtaç olanları ve tecdide muhtaç olmayıp tamiri lâzım olanları onat vechile tahmin-i sahihle tahmin ittirüp ne miktar akçe ile tecdid ve tamir olunacağıın bildiresin.»

46) İbid., s. 153, 182; Um. Sk. Ahk. Df. Bgb. Arş. No. 66, s. 90.

47) Ayverdi, E. H., Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri, İstanbul, 1966.; Yazar Bursa'daki çeşitli mimari eserleri incelerken, bunların yapıışlarını takip eden devirlerde geçirdikleri tamirlerle ilgili Bursa Kadı Sicillerinde mevcut kayıtları vermektedir. Bu tür kayıtlar muhtemelen diğer şehirlerin Kadı Sicillerinde de mevcuttur.

48) İbid., s. 108, Bursa Kadı Sicilleri, 4. cilt, 16. s.

Orhan Gazi vakfı ile yapılan Bursa'daki Orhan Gazi Camii, Medresesi ve İmaretinde 1626 - 1808 yılları arasında ve Orhan Gazi Türbesinin 1855 Bursa zelzelesinde tamamen harap olup 1863 de bugünkü şekliyle yeniden inşa edilmeden önce geçirdikleri tamirler bu tamirlerde kullanılan malzeme ve yapılan harcamalar hakkında aynı kayıtlarda daha ayrıntılı bilgi mevcuttur ve bunlar şu şekilde sıralanmaktadır :

1. 1024 H/1615 M. tarihli türbe-ye ait kayıta, 200 tahta kurşun 20 bin akçeye; okkası 20 şerden 15 okka; 300 akçelik enser çivi; 100 adedi yirmişerden 40 akçeye 200 kurşun enseri; tansı 13 den 170 akçeye 13 hatıl ve işçilik beraber 21079 akçe harcanmıştır⁵⁰.

2. 1038 H/1628-29 M. tarihinde camiin kurşunları aktığı için Hassa mimarı İbrahim tarafından 11515 akçeye⁵¹,

3. 1145 H/1732 M. tarihinde cami, medrese ve türbede bazı işlerle, imarete ceviz kapılar, talebenin çorba içtikleri yeni mahal, fırın sofası üstündeki peyke ve mahzen kapısı ve imaret karşısındaki büyük anbar vesâire den mürekkep tamirat 20917 akçeye⁵²,

4. 1186 H/1773 M. de cami şerif üzerindeki kurşun kalyesi, 6 adet sotaların beyaz sıvaları ve mahfazaları, kub-belerin etrafındaki derzler, kubbelerin temizlenmesi ve anbar aktarması, mahfil etrafında ve şadırvandaki oturma yerlerindeki tahtaların yenilenmesi, 6 adet pencerelerin çerçeve ve camlarının yenilenmesi, harim duvarının horasan sıva ile tamirâtı ve bu tamiratlar için kurşun, hatıl, toprak, sıva, urgan, kürek gibi malzeme alınması ve bunların taşıma ücretleri için topyekûn 82340 akçe⁵³,

5. 1209 H/1793 M. zelzelesinden sonra aynı sene içinde, cami ve türbe için kurşun, türbenin kuzeyinde zelzeleden çatlıyan duvar ve kubbeye demir

kuşak, kurşun altına toprak, üstadiye, zivana, timurları ocak masrafı, çatlıyan kubbeye iç ve dıştan kireç horasan alçı, medrese tarafındaki kanada ke-reste ve kiremid, mermerlerin yenilenmesi, minare tamiri, yalnız minareye üstadiye, minare kurşunu, uzun mil, kereste, tuğla, oluklu tuğla, mismar, ve keten çöpü alınması, tuğlalar için fırın masrafı ve bunların nakli ve usta gündelikleri için topyekûn 69935 akçe⁵⁴ harcanmış,

6. 1209 H/1793 M. de cami ve türbenin muhtelif yerleri 1849.5 kuruşa⁵⁵,

7. 1223 H/1808 M. de 17 tepe cami ile kurşun vesaire tamirâtı ise 6684 kuruşa⁵⁶ yapılmıştır.

Fatih Sultan Mehmed'in Emir Sultan vakfı ile Bursa'da tesis edilen Emir Sultan Camiinde 1571-1788 yılları arasında yapılan tamirler yine Bursa Kadı sicillerindeki kayıtlarda tespit edilmiştir ki bunlarda şu şekilde sıralanabilir:

1. 979 H/1571 M. tarihli kayıta kubbe kurşunlarının kaldırılıp yenilenmeğe muhtaç olduğu ve tamirat için mütevelliyeye izin verildiği⁵⁷,

2. 1013 H/1604 M. tarihlisinde cami pencerelerinin tamiri için mimar

50) *Ibid.*, s. 106, Bursa Kadı Sicilleri, 225. cilt, 14. s.

51) *Ibid.*, s. 66, Bursa Kadı Sicilleri, 243. cilt, 24. s.

52) *Ibid.*, s. 66, Bursa Kadı Sicilleri, 300. cilt, 93. s.

53) *Ibid.*, s. 66, Bursa Kadı Sicilleri, 331. cilt, 61. s.

54) *Ibid.*, s. 106, Bursa Kadı Sicilleri, 1209 sene, 14 s.

55) *Ibid.*, s. 66, Bursa Kadı Sicilleri, 1192. cilt, 72. s.

56) *Ibid.*, s. 66, Bursa Kadı Sicilleri, 277. cilt, 62. s.

57) Kunter, H. B., «Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfı», *Vakıflar Dergisi*, IV., Ankara, 1958, s. 56; Bursa Şerhiye Sicilleri, Sicil No. 114/85, Evahir-1 safer 979 tarihli kayıt.

İbrahim ve neccar Süleyman'ın gönderildiği, İznik'ten bin adet çini getirildiği, bunlara iskele masrafı v.s. de dahil olmak üzere 4000 akçe harcandı⁵⁸,

3. 1175 H/1761 M. tarihli kayıta, fırtına sebebiyle kubbe kurşunlarının kalktığı ve bunların tamirine 36000 akçe harcandı⁵⁹,

4. 1203 H/1788 M. tarihli kayıtta ise cami ve türbe kurşunlarının yenilenmesi ve su yollarının tamiri için 30004 kuruş, 12 para harcandı⁶⁰ bildirilmektedir.

c. Yıllık Muhasebe Blâncolarında tamiratla ilgili kayıtlar :

İmarat sitelerinin yıllık muhasebe blâncolarında da vakıf binalardaki tamiratlara yapılan masraflar, kullanılan malzemenin çeşidi, miktarı ve fiyatları, işçi ücretleri hakkında bilgi edinmek mümkün olmaktadır⁶¹. Fatih Camii ve İmarat tesislerinin 895-896 H/1489-1490 M. yılına ait muhasebe blâncolarında, tamirat masraflarının kaydedildiği kısımda, çeşitli kasabalarındaki camiler, mescidler, medreseler ve hamamlarla ilgili tamirat masrafları yirmi dört maddelik bir liste olarak verilmiştir⁶². Bu listeden anlaşıldığına göre 1489 yılında 13663 ve 1490 yılında 16871 akçe tamirat için harcanmıştır⁶³. Bu tamiratlarda çalışan mimar, mermetçi, hamam meremetçisi, su yolcusu ve kurşuncuların isimleri ve aldıkları gündelikler onyeddi maddelik ayrı bir listede verilmektedir⁶⁴. Yine aynı yılın bilâncolarında çeşitli imaretlerdeki alış veriş ve diğer masraflar için harcanan yıllık paranın dağılımını gösteren listeye tamirat masrafları da ilâve edilmiştir. Buradan, Fatih İmaratında yıllık masrafların % 2.2 sinin; Eyüp Türbesinde % 5.5 inin; Beyazıd I. imaretinde % 19.2 sinin; Edirne Beyazıd II. imaretinde % 4 ünün tamirat mas-

rafları için harcandığı göze çarpmaktadır⁶⁵.

Divan hükümleri, kadı sicilleri ve yıllık blâncolardan verilen bu birkaç örnek vakıf binaların korunmasını ve bakımını sağlamak amacıyla tedbir alındığını, gerekli tamiratların yapıldığını göstermektedir. Muhtemelen, bu konuda aydınlatıcı bilgi henüz tasnif ve tercüme yapılmamış çeşitli vesikalarda mevcuttur ve bunların incelenmesi sayesinde binalardaki aksaklıkların en çok nerelerde meydana geldiği ve bu aksaklıkları gidermek, yapıyı sağlamlaştırmak için ne gibi tedbirler alındığı hususlarına açıklık getirebilir. Görüldüğü gibi hem vakfiyelerde, hem de tamirlere ait vesikalarda en çok üzerinde durulan su yolları ve kubbe kurşunlarının tamiridir. Muhtemelen rüzgâr ve fırtına sebepleriyle kubbe kurşunları; kullanma ve eskimeye bağlı olarak da su yolları devamlı bakım icap ettirmekteydi. Kubbe kurşunlarının sık sık elden geçirildiği Sultan Orhan Camiine ait vesikalardan anlaşılmaktadır. Bunlar yanısıra duvar, sıva, cam, pencere çerçevesi ve kapı tamiratlarının ise ikinci derecede geldiği görülmektedir. Yine aynı vesikalardan malzemenin bazen mahalli olarak te-

58) *Ibid.*, Bursa, Şeriye Sicilleri, Sicil No. 215/29, Evail-Zilkade 1013 tarihli kayıt.

59) *Ibid.*, Bursa, Şeriye Sicilleri, Sicil No. 336/110, Cemaziyelevvel 1175 tarihli kayıt.

60) *Ibid.*, Bursa, Şeriye Sicilleri, Sicil No. 1198/86, 1203 tarihli kayıt.

61) Barkan, Ö. L., «İmarat Sitelerinin Kuruluşu ve İşleyişi», *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Dergisi*, cilt. 23, sayı 1-2, Ekim 1962-Şubat 1963, s. 245.

62) Barkan, Ö. L., «Fatih Camii ve İmarat Tesislerinin 1489-90 yıllarına ait Muhasebe Blâncoları», *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Dergisi*, cilt. 23, sayı 1-2, Ekim 1962-Şubat 1963, s. 297-341.

63) *Ibid.*, s. 333.

64) *Ibid.*, s. 322-323.

65) Barkan, Ö. L., «İmarat Sitelerinin », s. 291.

min edildiği, fakat genellikle başka yerlerden getirildiği, malzeme fiyatlarına taşıma ücretlerinin ilâve edilmesinden anlaşılmaktadır. Ayrıca hizmetliler kadrosunda mimar bulunmayan vakıf binalarındaki tamirler için Hassa mimarlarının yollandığı, Selâtin vakıflarındaki tamiratlara da Hassa mimarlarının görevlendirildiği, keşif raporlarını hazırlayıp inşaatı yürüttükleri anlaşılmaktadır⁶⁶.

Özetliyecek olursak, vakfiyelere konan tamiratla ilgili şartların vakıf malı gayrimenkül eserlerin devamlı bakım ve tamirinde önemli bir etken olduğu, vakıf müessesesinde ihmallerin başladığı XIX. yüzyıla kadar vakfiyelerdeki bu şartlara, vakfın maddi imkânları nisbetinde, uyularak gerekli tamirlerin yapıldığı ve bu nedenle de vakıf malı binaların daha iyi korunabildikleri söylenebilir. Ayrıca, Konya, Yusuf Ağa Kütüphanesine ait ve 1794 yılında tanzim edilen bir vakfiyeye dayanarak yalnız gayrimenkül eserlerin değil, vakıf malı menkül eserlerin ba-

kım ve korunmasının da gözönünde tutulduğu ilâve edilebilir. Bu vakfiyede yılda bir kere mütevellî ve diğer görevliler tarafından yapılacak sayım sırasında ciltlenmesi ve tamiri gerekli görülen kitapların ciltlenip tamir edildikten sonra masraflarının mütevellîye bildirileceğine dair bir şart mevcuttur⁶⁷.

66) Hassa mimarlarının hazırladıkları keşif raporlarına tamirat plânlarını da ilâve ettikleri çok muhtemeldir. Bk :

Ünsal, B., «Topkapı Sarayı Arşivinde Bulunan Mimari plânlar üzerine», *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul, 1963, s. 169, 179-181, Res. 9.

Erdenen, O., «Eski yapılarımızda plân meselesi», *Mimarlık*, 1965, sayı. 26, s. 22, Res. V.

Turan, Ş., «Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları», *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, cilt. I, sayı. 1, Ankara, 1963, s. 163-170.

67) Cunbur, M., «Yusuf Ağa Kütüphanesi ve kütüphane vakfiyesi», *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, cilt. I, sayı. 1, Ankara 1963, s. 203-219.